

«Mutilen Musa» liburuaren gaineko gogoetak

Eros paidikoa eta literatura Grezia zaharrean

Javier Rojo Cobos

1. Eros paidikoa

Ezaguna da Grezia zaharrean gizonen arteko maitasun-mota hau ez zegoela sozialki debekaturik; aitzitik, kasu gehienetan eta Grezian Kristianismoa sartu arte, esan daiteke onartua ezezik ondo ikusia ere bazegoela. Hortaz, Greziaren inguruko herriek (batez ere Erromak eta Persiak), jakina denez Greziaren kulturaren imitatzailleak bait ziren, erlazio-mota hau kultura horren ezau-garriztat kontsideraturik, honetan ere imitatu nahi izan zuten. Honen lekuko dira Literaturak eta Historiografiak ematen dizkiguten hainbat adibide.

Dena den, maitasun hau ez da beti bat izan Greziako lurralde eta garai guztietan, zeren Kulturaren eta Historiaren mugimenduekin batera mugitu eta aldatu bait da, goian intsinuatu den bezala.

Hasiera batean, eros paidikoa enda dorikoetan (eta batez ere Espartan) aurkitzen den erlazio berezia zen, honela burutzen zena: Gizon heldu batek maitale gazte bat hartzen zuen guduaren bertute guztiak (Espartako gizarte militar bati zegokion bezala) irakas-teko, adiskide-maitasunezko erlazio hauetan oinarriturik; baina

erlazio hauek ez ziren gudu-bertuteen irakaskuntzan amaitzen, zeren, dudarik gabe, osagarri erotikoak zituzten. Ikaskuntza honen lehen fase hau pasatakoan, maitale gaztea izandakoak, ezkondu eta gizon heldu bihurtzen zenean, bere aldetik beste gazte bat maitaleztat hartzen zuen, honela ziklo guztiari berriro hasiera emanez, eta, ondorioz, bertute horiek hurrengo belaunaldietan iraun erazirik.

Beraz, esan daiteke dorikoen artean, eros paidikoan oinarritzen ziren erlazio hauek denboran zehar gudu-bertuteak mantentzeko instituzioa izatera ailegatu zirela.

Kristoren aurreko VII. eta VI. mendeetan maitasun-mota hau (gudurako irakaskuntzaren bide bat den neurrian) krisian hasiko da.

Bigarren garai batean, Atenan ere agertzen dira gizonen arteko erlazio berezi hauek, baina, hemengo gizartea militarra ez denez, Espartan aurkezten zituen konnotazioak hemen galdurik daude. Beraz, Atenan erlazio pedagogikoa izaten segitu zuen arren, gudurako bertuteen ordeztasun, gizarte zibil baten arau eta bertuteak irakasteko balio izanen du... eta, hemendik, noski, Filosofiarekin izanen dituen harremanak. Honen ondorio nagusia zera izanen da: bizitza militarretik aldentu denez, aurrerantzean ez da Estatuaren instituziotzat hartuko, nahiz gehienetan sozialki ondo ikusirik egon. Bestalde, erlazioen prozesua eta faseak dorikoen artean erabiltzen zirenen antzekoak izanen dira, hiru faseak lehen bezala mantentzen diren heinean.

Egoera honetan eros paidikoa poliki-poliki ideal estetiko baten ondorio izatera ailegatuko da, azkenean maitalearen edertasuna bera izanen baita kontutan hartua, Edertasun Absolutuaren ispi-lua den neurrian. Izan ere, hau da, ez besterik, maitasun platonikoaren oinarria, nahiz gaur egun gure kulturaren, jakinezaz edo lotsaz, izen horren azpian beste gauza batzu adierazi nahi diren.

Aldaketa hau bere azken ondorioetara ailegatuko da, Filipino Mazedoniakoak Grezia osoa menperatu ondoren, Mundu Helenistikoa hasten denean. Egoera berri honetan, eros paidikoak (Atenan ematen zen bezala, hau da: pedagogikoak) elite batzutan bakarrik izanen du jarraipena. Hala ere, pederastia ez da Grezia Helenistikoko beste maila sozialetan desagertuko, baina aldaketa handiak jasanen ditu: Hemendik aurrera mutilen edertasuna izanen da kontutan hartzeko gauza bakarra. Honek ez du esan nahi aurrerakoen artean edertasuna ez zela kontutan hartzen (bertuteak, era batekoak zein besteak, edertasunarekin batera bakarrik eman

ahal zirelako), baina garai honetan edertasuna da inportanteena, bertutez gabeturik egon arren.

Hala ere, garai honetan, eta Kristianismoa zabaldu arte, pederastia ez da kondenatua izanzen, baina eros paidikoari haren karaktere instituzionala eta pedagogikoa kendu ondoren, merkataritzaren gai izaten hasiko da, bere dekadentzian amilduta. Honela, garai batean ideal berezi batzu (militarrak, filosofiko-pedagogikoak) suposatzen zituen erlazio aristokratiko horrek karaktere korruptorea izanzen du aurrerantzean, eta gehiegikeria hauetan oinarrituta, laugarren mendeko enperadore kristauek debekatu egingen dituzte mutilekiko erlazio hauek.

Paganismoa, dagoeneko, hilik zegoen.

2. Eta literatura

Literaturaren arloan maitasun-mota honen lekuko interesgarrietako bat da, dudarik gabe, Estraton Sardes-koaren *Mutilen Musa* deitutako liburua.

Kristoren ondoko bigarren mendean (beraz, garai helenistikoa-aren amaiera ailegatzeaz zegoen) bizi zen idazle honek gai efebiko-ko konposizio labur batzu (epigramak, hain zuzen) argitara zituen. Baina liburuak, gureganaino iritsi den bezala, ez ditu literaturgile horren epigramak bakarrik aurkezten, zeren Bizanzioko biltzailearen batek Estratonen epigramei garai helenistikoko beste poeta batzurenak gaineratu bait zizkien, honela mende horietako poeta gehienek antologia osatuz. Beraz, besteak beste, Estratonez gainera, hor daude Meleagro (beharbada, garaiko poetarik ezagunena), Kalimako, Dioskorides, Asklepiades, Posidipo, Riano... eta hauekin batera autore ezezagunen zenbait konposizio, guztira 258 epigramatako liburua osatzen dutelarik.

Liburua sortu zen garaiari dagokionez, hemengo maitasun paidikoak ez du bertute militarren edo zibilen irakaskuntzaren arrastorik erakusten, nahiz inoiz antzinako balio pedagogikoen hondarren bat egon, batez ere maitaleei zuzentzen zaizkien zenbait konseilutan. Gaiak, beraz, mutilaren edertasuna goraiatzearen inguruan mugitzen dira, gehienetan gazte horien faboreak lortzeko helburu bakar eta zehatzarekin.

Antologia honetan errepresentatuenik dauden poetak, Estraton bera eta Meleagro dira.

Lehenengoaren epigramak gaiaren aldetik zuzenak dira, beharbada batzutan zuzenegiak, gai hauek tratatzerakoan gaurko gustoa kontutan hartzen badugu, gai bera inoiz ezkututzen bait da, hala nola Marguerite Yourcenar-en *Alexis*-en.

240. epigramak, adibidez, honela dio:

«Ileak urdintzen zaizkit lokietan,
eta zera zintzilik daukat, alfer, hanken artean,
potroak ez dira trabailatzen eta badator, itun, zahartzaroa.
Mutilekin larrutan egiten badakit, baina ai! ezinezkoa zait».

Dena den, hitz-jokoak ere erabiltzen ditu, desiratzen duen amodioa lortzeko, amodio horren kontrako irritsak dialektikoki gaintutuz:

«Musua emanez iraindu zaitudalakoan, gaitz baderitzazu,
emadazu musu bat, eta itzul iezadazu horrela laidoa».
(188. epigrama)

Gauzak zuzenki esateak ez du esan nahi batzutan, adierazi erotikoa argi egon arren, aipamen kulto eta kriptikorik egiten ez duenik; baina kasu hauetan ez da ailegatzeko esangura erotikoa esaltzera.

Estraton alde batera utzita, epigramen kopuruagatik bigarren poeta, goian esan den bezala, Meleagro da. Hau da, beharbada, poeta helenistikoetan ezagunena eta haren poesia, adjektiboa anakronikoa ez balitz, erromantikotzat har genezake, epigrametan bere sentimenduak azaleratzen dituen neurrian: hauxe da, beharbada, garrantzitsuenaren, bihotz-egoerak adieraztea eta ez bakarrik maitalearen edertasuna eta faboreak.

Meleagroren epigrama bi aukeratu ditugu haren poesiaren adibide bezala: 81a eta 127a.

«Maitale dohakabeak, ur hotzaren edale, mutilenganako maitasunaren sua ezagutzen duzuenok eta beren ezti mingotsa dastatu bait duzue,
laster, isuri nire bihotzean elurrezko ura,
oso ur hotza, elur urtu-berritik datorrena,
Dionisiori so egitera ausartu naiz eta. Amatu, esklabutzako lagunok,
nire erraiak erretzen dituen su krudel hau!»

(81. epigrama)

«Alexis ikusi nuen eguerdi batez soroetan paseatzen,
 udak garien adatsak moztu zituenean.
 Eta aldi berean eguzki-izpiek eta mutilaren
 begietarik Erosen geziek zauritzen ninduten.
 Gauak laster amatatu zuen eguzkia, baina ametsak
 ez zidan haren edertasunaren irudia ederrago erakutsi baizik egin.
 Eta askorentzako gaizkien osagailua bada ere, ametsak
 haren edertasuna suzko marrez grabatzen du nire ariman».
 (127. epigrama)

Liburu honetako poemetan garaiko literatur topiko nagusiak agertzen dira, baina guztietan inportanteena eta agian gehien ematen dena, denboraren igarotzearena da, noski: maitasun honekin oso loturik bait dago, batez ere kontutan hartzen badugu erlazio hauek mutilekin burutzen zirela. Denboraren igarotzeak, azken finean, edertasunaren galera eta, ondorioz, bakartasuna suposatzen bait du. 234. epigraman Estratonek honela dio:

«Zure edertasunaz harro bazara, jakizu arrosa ere loratzen dela,
 baina laster zimeldu eta gorotzetara botatzen dutela.
 Edertasunak eta loreak epe bera irauten dute,
 eta benbora bekaiztiak biak akabatzen ditu».

Egoera honetan, beraz, ez du arraroa gertatu behar, denboraren igarotze honen aurrean, gaztaroa probetxatzeko egiten den deiak, «carpe diem» bezalako bat bailitzan, zenbait epigramatan ikusten den bezala, hala nola Estratonek idatzitako 235. epigraman:

«Edertasuna amaitzen bada, emadazu, igaro aurretik.
 Baina irauenen badu, zeren beldur zara amaitzen ez dena ematerakoan?».

Silogismo antzeko hitz-joko hauen bidez, oztopo guztiak gainditu nahi dira dialektikoki, mutil gazteak ezetza emateko aukerarik izan ez dezan, edo, gutxienez, ezezko arrazoigabeko baten zentzugabetasuna argi gera dadin. Hala ere, batzutan, eskaintza honi uko egiten zaio. Kasu hauetan gazte gotorrari gogoratzen zaio, azkenean denborak mendekua hartuko duela eta mutila baztertua geratuko dela.

182. epigramak hala dio:

«Alferrik musukatzen nauzu, maitasunaren sua
 nire baitan amatatu da eta, honez gero, ez zakuskit adiskide eztizko.
 Izan ere, zapuztu egiten ninduzuneko egunak oroit dauzkat,
 Dafnis, baina berandu da. Beti posible da damua».
 (Estraton)

Beste epigrama batzutan, maitale gaztea gizon heldu bihurturik agertzen da eta, halaber, gazteen maitale. Honela, zenbaitetan zapuztua izanen da, denborak azkenean neurri egokian mendekua hartzen duela, alegia, Meleagroren 109. epigraman bezala:

«Diodoro samurraren garretan gazte guztiak erretzen ziren, eta orain bera erretzen da Timarionen begi ase-ezinetan eta Maitasunaren azkon gazi-gezan. Horra mirari berri bat: Su gartsua suagatik garretan».

Eta denboraren igarotzeak hartzen duen mendeku honetan Nemesis jainkosa izugarriak parte izanen du, beti prest bait dago edertasuna noiz pasako zain, hasieran mutil gazte maitatua zena ezerezero eta ahazmendura amiltzeko; honela agertzen da 229. epigraman, Estratonena hau ere:

«Bai, jainkosa ona, Nemesis izugarria, Alexis, berarengatik zin egiten bait dugu! Ez zenuen ikusten zure atzetik zebilela, zeure edertasun desiragarria betikoz zeneukala pentsaturik; orain amildu egin da. Zeren bera, jainkosa haserrekorra, ailegatu eta gu, zure zerbitzariak, joan egin bait gara».

Denboraren igarotze honen ezaugarriak nabarmenena eta, bezaraz, edertasunaren galeraren sinbolo bihurtzen dena, hanketan ileak sortzea da. Honen bidez, gaztarotik helduarora pasatzearen errepresentazioa egiten da eta gaztea jagoitik maitatua izateko gauza ez dela adierazi nahi da. Beste adibide askoren artean, hor dugu Alzeok idatzitako 30. epigrama:

«Zure hankak, Nikandro, ilez betetzen dira; begira ezazu zure ipurmasailtan gauza bera gerta ez dadin: Orduan ikusiko zenuke maitaleen urritasuna! Ardura zaitze orain zeure adinaz, gero inoiz itzuliko ez bait da».

Eta, azken finean, erlazio hauen jatorria ez da guztiz ahaztu Grezia zaharrean, epigrama honen amaierako aholku pedagogikoa erakusten duen bezala, zinismorik gabe ez bada ere.

Sail honetako beste epigrama bat 176.a da, Estratonena, hain zuzen. Bestetan agertuko zaigun bezala, epigramaren gaia sekreturen batean oinarritzen denean, gaia bera ez da zuzenki aipatuko, eta irakurleak asmatu behar du zertaz ari den. Izan ere, sekretu bati dagokion espresabiderik hoberena elipsia eta parafrasia bait da:

«Zergatik zaude hain goibel, Manipo, eta goitik behera estalita, lehen klamidea izterretarik eramaten zenuenori?
Zergatik, lurrera begira, uzten didazu pasatzen neri so egin gabe?
Badakit zer ezkututzen duzun: Ailegatu da hainbestetan aipatu genuena».

Denboraren igarotzearekin erlazionaturik dauden topiko hauek alde batera utzita, liburuan zehar beste topiko literario batzu aurki ditzakegu, batez ere maitale gaztea Mitologia grekoaren beste maitale gazte ederrekiko konparazioan agertzen denean.

54. epigraman Meleagrok Eros-ekin konparatzen du Antioko, mutilaren edertasuna nabarmentzeko:

«Zipris-ek Eros-ez erditu dela ukatzen du, zeren mutiletan Antioko, Eros bigarrena, ikusten bait du.
Ohora ezazue, bada, gazteok, jaio den Eros berri hau, mutila Eros bera baino Eros hobea bait da».

Gorago beste batean agertu zaigun bezala, honetan ere hitz-jokoan gustoa agertzen da, batez ere azken lerroan.

Baina maitalea ez da beti Eros-ekin konparatu behar, bestetan gazteak Genimedes-ekin dituen antzak aipatzen bait dira. Printze honen istorioan bezala, bahiketa mitikoaren ideia ere agertzen da kasu hauetan. 65. epigraman, Meleagrok zera dio:

«Baldin Zeus bada haren adinaren lorean Ganimedes bahitu zuen berbera, nektarren zerbitzaria izateko, Miisko ederra gorde egin beharko dut neure gogoan bapatean bere hegalez mutila besarka ez dezantzat».

Noizean behin agertzen den beste topiko bat, ardoaren idarrarena da, gauza ezkutatuak eta sentimendu erreprimituak azaleratu eta egia sekretuak argitzeko, ardoaren eraginaren azpian ezin bait da min ematen duen egia ezkutuan gorde.

116. epigraman autore ezezagun batek hau esan zuen:

«Kaleetarik kantatuko dut; guztiz hordirik nago.
Tori, mutila, ene malkoek busti duten koroa.
Ez naiz bide luzean herratuko, zeren gaua iluna izan arren, Temion, ene faro handia, hor dagoen».

Honetan hain argi ikusi ez bada ere, hurrengo epigraman ardoaren indarra frogatua geratuko da, bere lehen lerroan bertan esaten den bezala. Agian, ardoaren eta maitasunaren arteko erlazio hau

Ganimedes-en istorioarekiko harremanetan egon daiteke: Zeusek Ganimedes bahitzen du ardoaren edo nektarraren zerbitzaria izateko, goian beste epigrama batean ikusi dugun bezala.

Hurrengo epigrama hau Asklepiades-ena da eta 135 zenbakia dauka:

«Ardoak maitasuna frogatzen du. Zeren berak ukatu arren Nikagoras delatatu zuen asko edateak. Izan ere, negarrez, oldozturik, lurrerantz so egiten zuen eta lore-uztaia ez zitzaion sostengatzen buruan».

Goian bezala, lehenengo esaldikoaz gainera, ez da maitasun ezkutuaren aipamen zuzenik egiten, lehen esan genuen bezala gai sekretu baten errepresentaziorik hoberen eta egokiena itzulingeruz baliatzea bait da, gaia bera aipatu gabe. Hala ere, ez dago dudatzerik non dagoen Nikagoras-en minaren jatorria.

3. Grezia zaharrea...

Poesi mota honen ezaugarriarik eta adibiderik nabarmenenak ikusi ondoren (ez dugu, noski, dena ikusi; falta dira, besteak beste, emakumei buruzko epigramak, hutsez antologia horretan sartu zirenak, eta beste zenbait ezaugarri), parte honetan haren eraginarren berri emango dugu.

Pentsa liteke gai hauetazko poemak Grezia zaharrea, eta honen eragin zuzena jaso zuten herrietan, bakarrik agertzen direla, baina *Mutilen Musa*-ren eragina gure mende honetaraino ere ailegatzen dela esan dezakegu (hortaz, bada, tituluko hiru puntu horiek).

Adibide bat besterik ez emateko, gaur egun hain ezagun bihurtu zaigun Konstantino Kavafis poeta grekoaren poema bat aldatuko dut hona, poeta honek beste gairen artean (batez ere gai historikoak), hau ere erabiltzen izan bait zuen. Poema «Teatroan» deitzen da eta 1904eko martxoan dago dataturik.

TEATROAN

«Eskena ikusten aspertzen nintzen
eta palkoetara altxatu nituen begiak.
Horietako batean ikusi zintudan
zure edertasun arraro horrekin, zure gaztetasun hirotuarekin.

Nire gogora itzuli zen zutaz
entzun nuen guztia,
eta nire pentsamendua eta gorputza inarrosi egin ziren.
Eta edertasun maskal hori, zure gaztetasun maskala,
behin eta berriro liluraturik begiratzen nuen bitartean,
zure arropan zehar bilatu egiten nuen,
imajinatzen zintudan, idealizatzen zintudan,
zutaz entzun nuen guztiaz puzturik».

Baina gaia berbera bada ere, ez dago dudarik teknika eta tonua aldatu dela. Teknikaren aldetik, gaia ez da bera bakarrik aurkezten, ekintza, narrazio baten barruan baizik. Beraz, leku eta denbora zehatz batean agertzen da... Gure kasu honetan teatroan errepresentazioa egiten den bitartean. Baina aldaketarik inportanteena tonuan gertatu da, zeren Kavafis-en poemak tonu tragikoaz beterik agertuko bait dira, «Teatroan» poeman oso argi ikusten ez bada ere. Hamazazpi mende ez dira alferrik pasa eta garai batean erlazio normalak zirenak errepresioaren bidez perbertsio debekatu (hortaz, gure konposizio honetako «hirotu» partizipioa) izatera ailegatu ziren, errealitate sozialak mugaturik. Bestalde, konposizio zaharra bezala, maitasunaren gaia gazte eder bat izango da, eta horregatik erabiltzen dira «edertasun» eta «gaztetasun» hitzak harremanetan, «maskal» («ahul» edo «hauskor» ere ager litezke) adjektiboarekin. Denboraren igarotzearen garrantzia ez bait da osorik galdu.

Azken finean, aldaketa kulturalekin, erlazio hauek, Kavafis-ekin zerikusi handia duen beste poeta batek titulu batean erabiltzen dituen hitzetan, errealitatearen eta desioaren arteko borrokaren sinbolo bihurtu dira; beraz, pertsonen bizitza definitzen duena.

J.R.C.